

Задруге у пољопривреди Србије: између стварности и могућности

Cooperatives in Serbian agriculture: Between Reality and Possibilities

Раде Поповић*

Универзитет у Новом Саду, Економски факултет у Суботици

Данило Ђокић**

Универзитет у Новом Саду, Економски факултет у Суботици

Марија Јеремић***

Универзитет у Новом Саду, Економски факултет у Суботици

Сажетак: Данас, када готово да не постоји ниједна земља с развијеном пољопривредом у којој задруге немају кључну улогу у производњи, преради и дистрибуцији хране, Србија се налази у почетним корацима развоја задругарства. Циљ рада је да се на бази историјских аспеката и постојеће структуре газдинстава идентификују фактори који коче развој задругарства у пољопривреди Србије. И поред богатог историјског наслеђа у развоју задругарства у пољопривреди, период од пола века након Другог светског рата био је довољан да се пољопривредници врате на сам почетак развоја идеје задругарства. Резултати потврђују да постоји више ограничавајућих фактора у развоју задругарства. Постојећа структура и изграђене стратегије породичних пољопривредних газдинстава усмерени су више ка индивидуалној акцији. Идеја задругарства је нејасна већини пољопривредника и оптерећена је негативним искуствима из претходних деценија. Бројни примери вертикалне координације у ланцу снабдевања храном с великим и газдинствима средње величине, одвлаче пажњу од идеје задругарства. Поред тога, институционална подршка је неадекватна.

Кључне речи: задруге, пољопривредна газдинства, историја задругарства, Србија

Abstract: Today, when there is no single country with developed agriculture sector, where cooperatives do not play the key role in food production and distribution, Serbia makes the first steps in cooperatives development. The goal of the paper is to identify inhibiting factors for cooperative development in Serbia, based on historical aspect and farm structure trends. Besides, Serbia has reached historical inheritance in farm cooperatives. Period of half a century after the Second World War was enough to come to a new start with the idea of cooperatives. Results confirm the existence of several inhibiting factors in cooperative development. Current farm structure and applied strategies of family farms are more oriented to individual action. The idea of cooperatives is unclear to most of farmers and burdened with negative experience from previous decades. Numerous examples of good vertical coordination along food chains with big and middle sized farms attract the minds from cooperative idea. Besides that, institutional support is not adequate.

Keywords: cooperatives, farms, history of cooperative movement, Serbia

* ✉ popovicr@ef.uns.ac.rs

** ✉ danilo.djokic@ef.uns.ac.rs

*** ✉ knezevicm@ef.uns.ac.rs

Увод

Задруге пружају огромне могућности својим члановима. Широм света постоји милијарду чланова задруга. У сектору пољопривреде, задруге омогућавају члановима-власницима читав низ предности: сигурнији пласман пољопривредних производа по вишим ценама, складиштење, дораду и прераду пољопривредних производа, квалитетнију набавку пољопривредних инпута стандардног квалитета, по нижим ценама, као и услуге широког спектра, од услуга специјализованом пољопривредном механизацијом, до услуга пољопривредне саветодавне службе. Све државе с развијеном пољопривредом имају пољопривредне задруге, које имају кључну улогу у производњи и дистрибуцији хране (Viĳman, et al., 2012). Наравно, задруге не нуде решења за све могуће изазове с којима се пољопривредници сусрећу (Frederic, 1997). Међутим, удружени у задруге, пољопривредници се далеко лакше прилагођавају бројним изазовима.

Србија је једна од ретких земаља где је задругарство готово у потпуности запостављено као идеја, али и као пракса. Иако је историја задружног покрета у Србији богата, развој задругарства је практично заустављен након Другог светског рата. Током седам деценија, великим бројем законских решења покушано је да се идеја задругарства искористи у идеолошком смислу за потребе развоја „социјалистичког друштва“. Међутим, осим нестанка правих задруга, знатно већа штета је нанета тиме што су бројне нове генерације пољопривредника изгубиле из вида акумулирана позитивна искуства ранијих генерација задругара.

Основни циљ овог рада јесте да се идентификују историјски узроци који блокирају развој задруга у Републици Србији. Тренутно стање је анализирано са историјског аспекта развоја задружног покрета. Садашњи однос пољопривредника према идеји задругарства разматран је са аспекта основних трендова у развоју структуре пољопривредних газдинстава.

1. Задруге у пољопривреди Србије до Другог светског рата

Непосредно након оснивања прве задруге у свету, у Рочдејлу у Енглеској, 1844. године, идеја савременог задругарства је стигла на територију данашње Србије. Појави савременог задругарства претходиле су одређене друштвене промене које су захватиле читаву Европу. Према Михаилу Аврамовићу (1938), две кључне друштвене промене су довеле до настанка задруга, а то су: настанак велике индустрије, као последица техничко-технолошког прогреса, и укидање феудалних односа. На територији Војводине феудални односи су се разрешили тзв. спорим пруским путем, при чему су се феудални поседи постепено претварали у капиталистичка велепоседничка газдинства, а многи

пољопривредници постајали на њима најамни радници без свог земљишта (Ранђеловић, 1999).

Најтежи период распада феудалног система биле су тзв. године глади, изазване великим ратним разарањима за време револуције, поплавама, сушом, појавом биљних болести, али и негативним дејствима новог система капитализма, који је себи немилосрдно крчио пут. Сељак, ослобођен феудалних стега, али и амбијента породичне задруге – колективне заштитне форме живота и рада, коју су нова држава и нови начин привређивања просто уништили, остао је сам, инокосан, неспреман на нове услове, препуштен свим негативним дејствима промењених друштвено-економских околности. Преко ноћи је осиромашен: остао је без производног инвентара, стаје, земље, па и крова над главом, у рукама лихвара, што је довело до нечувеног сиромаштва, потресног алкохолизма, дуготрајне глади, масовне беде, моралног пропадања, расељавања и умирања (Крстоношић, 1953).

Овакве друштвене околности утицале су на настанак прве задруге на територији данашње Србије, у Бачком Петровцу, „Газдовску сполок“, 1846. године. Ово је уједно била и трећа задруга на свету, после задруга које су настале у Рочдејлу (Енглеска, 1844) и Собоитишту (Словачка, 1845) (Костов, 2006).

У Војводини је задругарство веома рано постало значајан вид организовања пословања пољопривредника. Костов (2006) издваја три задруге, настале у Бачком Петровцу, Тителу и Руми, као посебно значајне за снажан развој земљорадничког задругарства у Војводини.

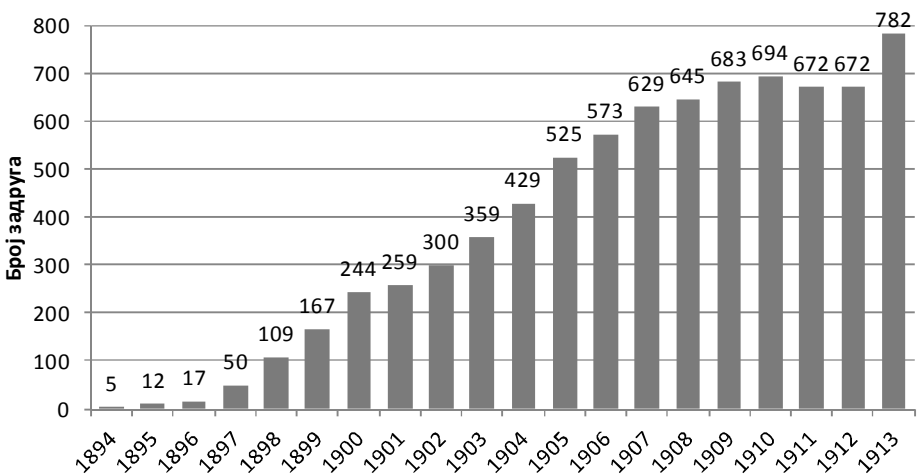
Задруга у Бачком Петровцу је земљорадничка кредитна задруга нетипичног облика. Основали су је Словаци у Војводини у априлу 1946. године. Посебан значај ове задруге за развој задругарства у Србији јесте што је покренула велики талас оснивања земљорадничких задруга и код Срба у Војводини. Заснивала се на начелима добровољности, равноправности мушкарца и жене, политичке и религиозне неутралности; основни циљ је био удруживање новчаних средстава ради самопомоћи (Костов, 2006, стр. 19). Може се рећи да су наведена начела на којима се заснивала задруга одговарала карактеристикама подручја на којем је задруга пословала. Наиме, задруга је основана на територији тадашње Аустроугарске, која је била изразито мултикултурна средина, а начела равноправности и политичке и религиозне неутралности била су битан услов нормалног функционисања.

Први облик удруживања српских земљорадника у пољопривреди у Војводини било је тзв. пољопривредно друштво под називом „Земљоделска задруга“, основано у Тителу 1868. године, на иницијативу угледног месног трговца Михајла Крестића. После две године, променила је назив у „Шајкашка земљоделска задруга“, а постојала је до 1902. године. Прва земљорадничка

произвођачка задруга заснована на чисто економским принципима код Срба у Војводини основана је у Руми, 1883. године. Ову Орачку задругу основало је 15 најнапреднијих ратара ради заједничког арендирања и заједничке обраде земље. Била је то прва задруга оваквог типа у српском народу. Колики је њен значај сведоче речи професора Александра Сандића (поменуто код Костов, 2006), који осниваче ове задруге пореди са чувеним пионирима из Рочдејла, називајући их пионирима ратарских задруга у Србији. Циљ задруге је био да унапреди пословање земљорадника и да уопште заступа интересе пољопривредника. Након оснивања ове задруге, задружни покрет узима маха и оснивају се задруге у Инђији, Сремској Каменици, Кикинди и Мокрину.

На територији централне Србије, задружни покрет се развија пред крај XIX века. Као зачетник земљорадничког задругарства у Србији узима се задруга у селу Враново код Смедерева, коју је основала група сељака на челу са Лазаром Савићем Гецом, 29. марта 1884. године. Иницијатор за оснивање те, а и неких других задруга, најпре у смедеревском крају, а онда и у другим деловима Србије, био је Михаило Аврамовић, родоначелник, утемељивач не само српског већ и задругарства на ширим просторима овог дела Европе. Међу 28 оснивача Задруге у Вранову било је неколико богаћијих људи, док су остали углавном били сиромаси. Ова задруга је била „рајфајзенског типа“, што значи да се у почетку углавном бавила кредитирањем пољопривредника. Исте године основане су задруге и у Азањи, Малом Орашцу, Михајловцу и Ратарима (Ђурђевић, 2005, стр. 22). После оснивања ових пет задруга, број задруга се из године у годину рапидно повећавао, као што је показано на графикону 1, да би на крају 1913. године на територији Србије функционисале 782 задруге.

Графикон 1: Број задруга у Србији у периоду од 1894. до 1913. године

Извор: Ђурђевић, 2005.

Први задружни савез основан је 20. јула 1895. године у Смедереву и назван је Савез српских земљорадничких задруга. Савез је основало 11 кредитних земљорадничких задруга (Ђурђевић, 2005). Занимљиво је да је Међународни задружни савез основан месец дана касније, 19. августа 1895. у Лондону, и да је Србија била једна од земаља оснивача ове организације. Поред Србије, оснивачи су били: Аргентина, Аустралија, Белгија, Енглеска, Данска, Француска, Немачка, Холандија, Индија, Италија, Швајцарска и САД.¹

Даљи развој задругарства успорио је Први светски рат, из којег је Србија изашла потпуно разорена. Привреда која је постојала пре рата је уништена, пољопривреда је претрпела велике штете, а задругарство је престало да постоји. Задружно руководство је емигрирало у Француску. У време окупације у Војводини је био забрањен рад српских задруга. Након Првог светског рата, Влада Србије, Министарство пољопривреде и Српско пољопривредно друштво предузели су енергичне мере на обнови земљорадничког задругарства, а тиме и села и пољопривреде. Могуће је, како то Ђурђевић (2005) запажа, да је због тога што је ситуација на селу била катастрофална, задругарство почело брзо да се опоравља. О брзини опоравка земљорадничког задругарства сведочи и податак да је 1920. на територији Србије постојало 800 задруга, а већ 1922. године 1.258, док је пред почетак Другог светског рата, у Србији било 1.077 задруга.

Од оснивања прве задруге у Србији, па до почетка Другог светског рата, развој задругарства је био значајно потпомогнут од стране тада истакнутих интелектуалаца. „У прво време прилазили су задругарству пријатељи радника, махом посвећени људи, да им помогну у првим техничким и умним корацима. Код њих се није опажала друга намера до да помогну да би се људи потом сами помоћи могли. Ову улогу видели смо и код задругарства у Србији, где су учитељи и свештеници по селима, а у Београду најбоља интелигенција тог доба, извршили велику помоћ задругарству“ (Аврамовић, 1939). Пропагатори идеја о удруживању, аутори чланака о задругарству, као и носиоци организаторских активности у народу, били су истакнути народни прегаоци, просветитељи и заговорници социјалистичких и либерално-демократских идеја: Јаша Томић, Михаило Крестић, Штефан Хомола, Александар Сандић, Светозар Марковић, Ђура Јакшић, Светозар Милетић, Радослав Марковић, др Ђорђе Натошевић, Љуба Новаковић, Ђока Мијатовић, Павле Баришић и др. (Костов, 2006).

Једним од најзначајнијих датума у развоју српског задругарства сматра се 17. јул 1937, када је усвојен јединствен закон о задругарству под називом Закон о привредним задругама (Ђурђевић, 2005). До усвајања овог закона у Краљевини Југославији задруге су пословале по различитим законима, у зависности од

¹ <http://ica.coop/en/whats-co-op/history-co-operative-movement> (доступно: 7. 4. 2017).

територије на којој се налазе. Тако је у Србији важио Закон о земљорадничким и занатским задругама, који је усвојен 1898. године (Ђурђевић, 2005), док су на подручјима које су раније била под Аустроугарском задруге осниване према Трговинском закону, који је имао посебно поглавље о привредним задругама, а који је усвојен 1875. године (Костов, 2005). Битно је напоменути да се Закон о привредним задругама из 1937. године може сматрати најбољим законом у историји задругарства у Србији, с обзиром на то да су његовим одредбама поштовани сви принципи задругарства, што у каснијим законима није био случај.

Задружни покрет у Србији је до Другог светског рата постигао веома значајне резултате. Задруге су допринеле унапређењу пољопривредне производње, ослободиле пољопривреднике дугова, омогућиле стварање више вредности производа прерадом основних производа. Поред ових резултата који се умногоме тичу саме производње, задруге су имале и вишу функцију, а то је да образују становништво, које је у тадашњој Србији углавном било неписмено, и да унапреде опште међуљудске односе (Аврамовић, 1910).

2. Задруге у пољопривреди након Другог светског рата, до средине 90-их година

Због ратних разарања насталих за време Другог светског рата, велики број пољопривредних газдинстава је практично био онеспособљен, а њихов репродукциони потенцијал недовољан за основну егзистенцију. Стога тадашња власт веома добро прихвата задругарство, о чему сведоче бројне државне институције и закони у области пољопривреде и задругарства у том периоду.

Основни закон о земљорадничким задругама из 1949. године предвиђао је две форме удруживања, сељачке радне задруге и опште земљорадничке задруге. Марта 1949. године донета су Угледна правила сељачких радних задруга, чиме је у ствари иницирано њихово масовније оснивање. Међутим, новембра 1951. долази до реорганизације сељачких радних задруга, а марта 1953. године Угледна правила сељачких задруга се стављају ван снаге, због чега се број сељачких радних задруга почео нагло смањивати, да би до 1957. године практично овај вид задруга престао да постоји (Ђурђевић, 2005). Након 1957. године на значају су добиле опште земљорадничке задруге. Наиме, већ 1954. донета је Уредба о земљорадничким задругама општег типа, које су имале за задатак да сарадњом с приватним сектором допринесу економском развоју.

Период после 1965. године сматра се једним од најнеповољнијих периода у историји земљорадничког задругарства на овим просторима (РЗС, 2011). Законским актима донетим у периоду између 1961. и 1967. године земљорадничке задруге доживљавају потпуни преображај, односно у потпуности је измењен однос земљорадничких задруга и земљорадника. Пољопривреда је по свим основама изједначена са осталим секторима привреде. Такође, привредном

реформом из 1965. године пољопривредницима је омогућено удруживање и с другим привредним субјектима, а не само са земљорадничким задругама, што се у великој мери одразило на смањење укупног броја задруга. Дотадашња основна сврха задруга у развоју села и пољопривреде постепено је занемарена, а као нови циљ је наметнут раст дохотка.

Седамдесетих година у Србији су спроведене реформе које су имале за циљ стварање услова за развој самоуправљања и иницирана је идеја о удруженом раду, чиме је идеја задругарства додатно деградирана. Наиме, Законом о удруживању земљорадника, који донет 1976, земљорадницима је омогућено удруживање у земљорадничке задруге, али и друге облике организација попут радне организације (РО), сложене радне организације (СОУР), основне организације удруженог рада (ООУР) итд. Као резултат могућности нових облика организовања, тј. удруживања пољопривредника, земљорадничке задруге су губиле на значају, што се одразило на даље смањење броја задруга.

Очигледно је да је овакав систем био неодржив, због чега се 1989. године приступило примени реформи које су донеле битне промене у привредном и политичком систему земље. Када је реч о задругарству, тачније о земљорадничком задругарству, у овом периоду донет је Закон о задругама (1989), а удруживање земљорадника у земљорадничке задруге спроводило се у складу с посебним законом (Закон о земљорадничким задругама).

3. Задруге у пољопривреди од средине 90-их година

У периоду након доношења Закона о задругама, 1996, било је доста расправа и иницијатива, које су углавном долазиле споља, о потреби за оснивањем задруга у пољопривреди. Међутим, у пракси није дошло до значајнијих резултата. Током последњих пар деценија упоредо су постојала четири типа правних субјеката, регистрованих по Закону о задругама из 1996. године, која су у називу користила реч задруга, иако највећи број њих то у суштини није био. На првом месту то су старе (друштвене) задруге, које су на бази социјалистичке идеологије настале делом на имовини задруга из периода пре Другог светског рата или су основане након рата. Велики број оваквих задруга је банкротирао у претходним деценијама, неке су „приватизоване“, а оне које данас још постоје имају недефинисан својински статус имовине којом располажу. Други облик чине „приватне задруге“, које су у власништву појединца или једне породице и функционишу као приватна компанија. Настале су након 1996. године, користећи пропусте и недоречености у тада усвојеном закону. Трећи облик чине „донаторске задруге“, настале као резултат бројних међународних пројеката који су имали за циљ да се оснује једна или више задруга на одређеном простору. Овај циљ је најчешће постизан тако што су пољопривредници донацијама, најчешће у виду опреме, мотивисани да се удруже у задруге. Завршетком пројекта најчешће

је престајало и постојање овог облика задруга. Четврти облик чине задруге нове генерације, које су настајале према модификованим задружним принципима и уз финансијску помоћ државе. Један број ових задруга и данас постоји у крајевима где су пољопривредници оријентисани на воћарство. Генерално, може се рећи да у Србији не постоје задруге које поштују основне принципе задругарства, док број задруга нове генерације не прелази десет.

Србија има и два задружна савеза, један у Београду и један у Новом Саду. Парадоксално звучи да земља која готово и да нема задруге истовремено има задружне савезе. Наравно, овакви задружни савези су рецидиви „развоја задругарства“ из периода након Другог светског рата. Као идеја за излаз из овакве ситуације може послужити искуство из Хрватске. Због периода заједничке историје Хрватска је имала врло сличну ситуацију у развоју задруга. Решење је пронађено у законском редефинисању улоге и назива задружног савеза. Према Закону о задругама Републике Хрватске (2014), основан је 2015. године Хрватски центар за задружно предузетништво. Тиме су створени предуслови да једна институција која је реално била кочница развоја задругарства, постане катализатор његовог развоја.

Заинтересованост за задруге међу пољопривредницима у Србији изузетно је мала. До сада су једино пољопривредници који се баве воћарством отворено исказивали интересовање и радили на развоју задруга. Постоји неколико разлога зашто су пољопривредници који су у већем обиму специјализовани у производњи јабука први искорачили и решење потражили у задругама. На првом месту, мали појединачни капацитети производње онемогућавали су пољопривреднике да појединачно наступају ка малопродајним ланцима и спољном тржишту. Велика понуда у периоду након бербе утицала је на снижавање цена. Мали и неадекватни складишни капацитети омогућавали су да се воће складишти свега на неколико месеци, чиме је пропуштан део сезоне када су цене јабука значајно више. Други разлози су: виши ниво специјализације, концентрисаност газдинстава најчешће на подручју атара једног места, као и већа расположивост капитала по газдинству.

У Војводини је формирано пет задруга од стране пољопривредника који су се у већем обиму специјализовали у производњи јабука. У питању су: „Прима“ из Бачких Винограда, „Воћко“ из Таванкута, „Голден фрукт“ из Хајдукова, „Сланкаменка“ и „Воћар“ из Новог Сланкамена. Ове задруге припадају типу нове генерације задруга, код којих је фокус пословања померен од продаје пољопривредних производа на додавање вредности пољопривредним производима. Изградњом савремених складишних капацитета, јабуке су се могле чувати у периоду од шест и више месеци, када по правилу цене на тржишту достижу знатно виши ниво. Осим тога, концентрисана понуда на једном месту отворила је могућности заједничког наступања на иностраним тржиштима. Да би задруга профитабилно пословала, њен складишни, дорадни или прерадни

капацитет мора бити већи и мора се у потпуности користити. Задруге нове генерације послују по нешто измењеним принципима задругарства у односу на традиционалне задруге (Међународни задружни савез – МЗС, 2017). На првом месту, имају одређени број чланова, који се дефинише при оснивању задруге. Оснивачки улози пољопривредника вишеструко су већи у односу на традиционалне задруге. Поред права на коришћење услуга задруге, пољопривредници имају и обавезе које проистичу из тржишних и власничких уговора са задругом, а тичу се права испоруке и покрића пропорционалног удела у трошковима пословања.

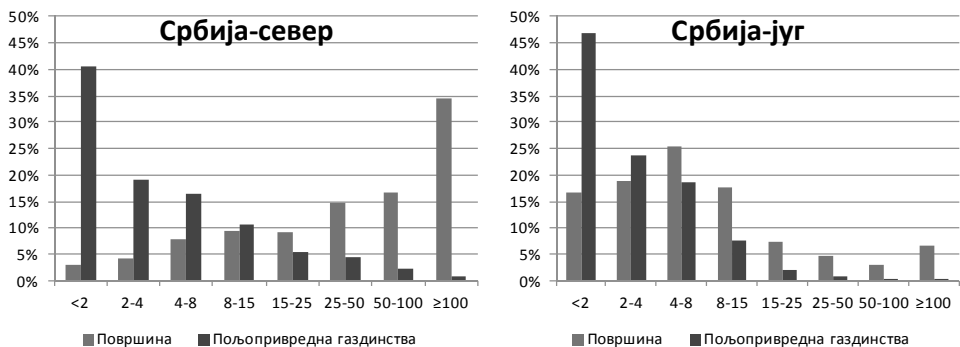
Задруге нове генерације у Србији послују с бројним проблемима који се тичу унапређивања разумевања концепта задругарства, изградње поверења међу члановима задруга, као и проблемима проистеклим из привредног и правног амбијента у којем послују. Задруге су, осим осталих користи које пружају пољопривредницима (Frederic, 1997; Zeuli, Cropp, 2004; Поповић, 2007), истовремено и места на којима се у пракси најбоље учи концепт демократије, а то је процес за који треба много година.

Образованост и информисаност пољопривредника о суштини, могућностима и начину исправног оснивања и функционисања задруга од кључног су значаја за развој задруга. У Србији су сви наведени елементи на изузетно ниском нивоу. Пољопривредници често поистовећују концепт задругарства с лошим искуствима из претходних деценија. Иако ово искуство готово да нема никаквих додирних тачака с правим задругама, оно представља значајну баријеру ка разумевању идеје савременог задругарства. Осим тога, постоји и неколико фактора који се тичу структуре пољопривредних газдинстава и њиховог положаја у ланцу снабдевања храном, а који додатно умањују интересовање пољопривредника за идеју задругарства.

Један од разлога због чега пољопривредници до сада нису користили концепт задруга за унапређење своје тржишне позиције може се потражити у структури газдинстава. До укидања закона којим је био дефинисан земљишни максимум, 1989, у Србији је постојало нешто преко милион породичних пољопривредних газдинстава, која су по својој економској величини припадала доминантној категорији малих газдинстава, а један мањи број категорији газдинстава средње величине. Након укидања земљишног максимума, дошло је до структурних промена у пољопривредној производњи. Смањен је број пољопривредних газдинстава на 631.522 (РЗС, 2013) и значајно је порасла просечна величина газдинства. Осим газдинстава мале и средње економске величине, појавила се и категорија великих породичних газдинстава (графикон 3). Резултати Пописа пољопривреде 2012. године показали су да породична пољопривредна газдинства обрађују 83,2% коришћеног пољопривредног земљишта (КПЗ) у Србији. У структури газдинстава у Србији доминирају

газдинства мале економске величине са до 8.000 EUR и газдинства средње величине са 8.000 до 25.000 EUR стандардног аутпута, са учешћем од 86% и 11% респективно. Међутим, на регионалном нивоу постоје значајне разлике у структури породичних газдинстава. У региону Србија-север, најбројнија газдинства мале и средње економске величине обрађују свега 15% односно 19% пољопривредних површина. Сасвим је другачија ситуација у региону Србија-југ, где газдинства мале и средње економске величине обрађују 61%, односно 25% пољопривредних површина.

Графикон 2: Структура породичних пољопривредних газдинстава у Србији, према економској величини, у хиљадама EUR стандардног аутпута, у 2012. години

Извор: Попис пољопривреде 2012. године

Најчешће мала породична пољопривредна газдинства и део газдинстава средње величине, која су фокусирана на биљну производњу, поред прихода из пољопривредне производње, остварују и приходе из непољопривредних делатности. На тај начин ова газдинства диверзификују ризик, што додатно умањује њихову заинтересованост за задруге као алтернативу за умањење ценовних и финансијских ризика.

Бројни примери вертикалне координације предузећа прехранбене индустрије с пољопривреднима газдинствима углавном средње и веће економске величине (Поповић, Панић, 2015) омогућавају газдинствима да ублаже првенствено тржишне и ценовне ризике, а у неповољним годинама – финансијске и производне ризике. Краткорочне и средњорочне користи које пољопривредници остварују овим путем одвлаче пажњу с дугорочних користи које би могли остварити чланством у задругама. Поред тога, већа доступност капитала и већа заинтересованост банака за сектор пољопривреде омогућиле су бржи развој пољопривредних газдинстава, али и умањење интереса пољопривредника да самостално кроз задруге потраже начин да обезбеде алтернативне изворе финансирања.

Годинама критикован Закон о задругама из 1996. замењен је, после бројних покушаја, новим Законом о задругама, 2015. године. Иако су очекивања била велика, новим законом није значајније унапређен развој задруга у пољопривреди. Неколико кључних недоречености закона омогућио је даљу егзистенцију „друштвених задруга“, као и „приватних задруга“. Закон је омогућио „друштвеним задругама“ превођење друштвене имовине у задружну, чиме је отворена могућност за даљу приватизацију имовине задруга. Када су у питању малобројне задруге нове генерације, закон није узео у обзир њихове специфичности.

Поред тога, чак ни у дефиницији задруга закон не утврђује јасно појам власништва над капиталом задруге, иако трећи принцип МЗС јасно дефинише да: „Чланови задруге улажу у једнаким деловима и демократски контролишу капитал своје задруге.“ Проблем дискриминације потенцијалних и постојећих чланова огледа се у томе што задруга може да не прихвати пољопривредника у чланство, а постојећег члана да искључи из задруге. Могућност коју закон предвиђа, да члан задруге буде изабран за директора или вршиоца дужности директора задруге, отвара проблем сукоба интереса. Још једна аномалија је и то што је законом успостављен монопол задружног савеза над вршењем ревизије пословања задруга. Тиме је практично отворено још једно поље сукоба интереса, јер задружни савез који је основан од стране задруга није у могућности да објективно врши ревизију.

Закључак

Богато искуство у развоју задруга које су пољопривредници у Србији градили скоро један век, у потпуности је пало у заборав након Другог светског рата. Упливом идеологије, идеја задругарства је деформисана готово у свим принципима МЗС. Након системских промена крајем осамдесетих година XX века, постојао је велики број иницијатива о потреби развоја задруга у пољопривреди. Сви покушаји оснивања задруга, када је иницијатива долазила споља, без кључне заинтересованости пољопривредника, завршили су се неуспешно.

Бројни фактори онемогућавају развој задруга у пољопривреди Србије. Као најзначајнији истичу се: низак ниво свести о користима које задруге могу да пруже својим власницима и вертикална координација прерађивачке индустрије с пољопривредницима. Развој задруга ограничавају бројне недоречености Закона о задругама, као и изражена индивидуалност у стратегијама које користе породична пољопривредна газдинства. Поред тога, у Србији још увек постоји значајан број правних лица која су регистрована по закону о задругама, а да у суштини нису задруге, због непоштовања основних принципа МЗС, што додатно уноси забуну.

После пар деценија институционалних покушаја покретања задругарства на простору Србије неколико чињеница је постало очигледно. Законска решења нису довољна сама по себи за покретање и развој идеје о задругарству. Из искуства других земаља с развијеним задружним покретима познато је да је информисаност пољопривредника о предностима које пружају задруге од пресудне важности, док је закон о задругама довољан само толико да пружи правну основу за оснивање задруга. Због тога би институционално требало решити потребу за оснивањем центра за информисање и помоћ у формирању задруга. Промовисање идеје задругарства и образовање пољопривредника о томе шта су задруге, дугорочно ће сигурно дати боље резултате од усиљеног форсирања оснивања задруга.

Концепт задруга не препознаје малог и великог пољопривредника. Ниједан највећи пољопривредник никада не може бити у бољој позицији у односу на било ког пољопривредника учлањеног у задругу. Задруге пружају пољопривредницима већу флексибилност у виду бољег прилагођавања на турбуленције у окружењу, као и стабилност у ланцу снабдевања храном, јер елиминишу неспоразуме са осталим учесницима. Осим тога, задруге могу да реше и бројне изазове у руралним подручјима, што умањује обавезе држави.

Acknowledgments

This study was supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, Project No. III 46009 and III 46006.

Литература

Bijman, J., Piopoulos, C., Poppe, K., Gijssels, C., Hagedorn K., Hanisch, M., Hendrikse G., Huhl, R., Ollila, P., Pykkonen, P., & Van der Slangen, G. (2012). *Support for farmers' cooperatives, final report*. Wageningen UR, Wageningen, the Netherlands.

Frederic, D. (1997). *An introduction to Cooperatives*. USDA, SAD.

Zeuli, K., & Cropp, R. (2004). *Cooperatives: Principles and practice in the 21st century*. University of Wisconsin.

Аврамовић, М. (1910). *Држава и задругарство*. Петнаести конгрес српских земљорадничких задруга, Београд.

Аврамовић, М. (1938). *Социјалне функције задругарства*. Савез набављачких задруга државних службеника, Београд.

Аврамовић, М. (1939). *Садашњица задругарства*. Савез набављачких задруга државних службеника, Београд.

Влада Републике Србије (1996). *Закон о задругама*. Београд.

Влада Републике Србије (2015). *Закон о задругама*. Београд.

- Влада Републике Хрватске (2014). *Закон о задругама*. Загреб.
- Ђурђевић, В. (2005). *Слом задругарства 1894–2004*. Јуниор, Београд.
- Костов, Р. (2006). *100 година земљорадничке задруге Шимановци 1905–2005. Шимановци*. Земљорадничка задруга „Шимановци“, Шимановци. Здрављак д. о. о., Београд.
- Крстоношић, Т. (1953). *Прве земљорадничке задруге код Срба у Војводини*. Задружни архив Војводине, Нови Сад.
- Међународни задружни савез (2017). <http://ica.coop>.
- Поповић, Р. (2007). *Задруге у пољопривреди*. Поглавље у монографији: Научимо планирати. Радио Суботица, Економски факултет Суботица, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Суботица.
- Поповић, Р., & Панић, Д. (2015). “Innovative strategies of SMEs food industry in Serbia”, Proceedings of the workshop at AgriMBA network Congress “Smart Agri-business for Society of Tomorrow”, Porec, Croatia, 17 and 18 June 2015, FAO. Доступно на: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/Europe/documents/Publications/AFC_EECA_en.pdf
- Ранђеловић, В. (1999). *Основи задругарства и земљорадничко задругарство*. Пољопривредни факултет, Београд.
- Републички завод за статистику (2011). *Сателитски рачуни задружног сектора у Републици Србији, 2009*. Београд.
- Републички завод за статистику (2013). *Попис пољопривреде 2012*. Београд.

Summary

Farmers' rich heritage in cooperative development in Serbia, built for one century, was completely forgotten after the Second World War. By influence of socialism ideology, cooperative movement was deformed in all International Cooperative Principles. After the system changed in the late eighties, of XX century, numerous initiatives arose for cooperative development in agriculture. Unfortunately all attempts for creation of cooperatives were initiatives that came from outside and failed in the absence of key interest of farmers'.

Several factors preclude development of cooperatives in Serbian agriculture. The most important are: low farmers' awareness about benefits from cooperatives membership, and vertical cooperation among processors and farmers. Besides that, incomplete Cooperative law interferes with cooperative foundation as well as pronounced individualism in strategies applied by farmers. A significant number of legal entities registered by the Cooperative law still exist in Serbia, although they are not real

cooperatives, since do not respect any one cooperative principle, which additionally brings confusion.

After a few decades of institutional attempts for cooperative development in Serbia several facts become obvious. Legislative solutions for cooperatives development are not enough by themselves. From the experience of other countries with developed cooperative movement, it is well known that information about benefits that cooperatives bring to farmers are the most important, while Cooperative law just serve as a legal base for cooperative foundation. Because of that the next logical step should be establishing of Centre for cooperatives with basic tasks to inform and support farmers during process of cooperative building. Promotion of idea and education of farmers about cooperatives, in long term will bring better results than forcing top-down approach in cooperative foundation.

Cooperatives do not recognize small of big farms. Even the biggest single farmer cannot be in a better position comparing with any one farmer that is a member of cooperative. Cooperatives provide to farmers greater flexibility through easier adjustment in turbulent periods and stability in food supply chains removing misunderstanding between links. Beside that cooperatives can solve various challenges and issues in rural areas, decreasing burden to the government.